

הרס רכוש כעונש קולקטיבי בשטחים הפלסטיניים הכבושים

אן מסאג¹

באפריל 2002 החלו הרשויות הישראליות בבניית מה שהשליח המיוחד מטעם האו"ם ג'ון דוגארד כינה "חומת הסיפוח", בקירבת הכפר פרעון בנפת טול-כרם שבגדה המערבית. בנייתה הביאה, לא רק לסיפוחם של 40,000 דונמים מאדמות הכפר, אלא גם לעקירתם של 65,000 עצי זית ועצי פרי אחרים, ולהריסתם של 20 קילומטרים של צינורות מים ושל כל הדרכים החקלאיות שמחברות את הישובים הפלסטיניים עם אדמת הכפר שממוקמת מאחורי החומה. הריסת הרכוש של פרעון לא הסתיימה עם השלמת החומה באזור ב- 1 באוגוסט 2003. מאז אותו יום הוצאו עשרות צווים צבאיים ישראליים להחרמת אדמת הכפר הממוקמת מזרחית לחומה ולהריסת בתים בקרבתה. ניסיון זה משותף לתושבים במספר רב של כפרים ברחבי הגדה המערבית, כפי שמוכיחה עדות מפיה של אישה שמתגוררת במסחה שבנפת סלפית:

נהגנו לחיות את חיינו באופן נורמלי, כמו כל שאר תושבי הכפר, עד ל- 5 באוגוסט 2003, שאז החלה הבניה של גדר ההפרדה הטראגית והגזענית, שאין מילים שיכולות לתאר אותה. אני אומרת זאת כיוון שהגדר הזאת הפכה את חיינו לגיהינום באמצעות החרמת שני דונם של אדמתנו והריסת המשתלה בגן שלנו, שהכילה מאות עצים ופרחים, בעזרת בולדוזר. המשתלה נהרסה כליל לטובת הקמת החומה. ההפסדים שלנו נאמדו ב- 100,000 שקל, ועכשיו אנו חיים על דונם אחד במקום על שלושה.²

מה שהתרחש בפרעון ובמסחה הוא הפרה ברורה של החוק הבינלאומי, והוא עונה להגדרת הפשע של הרס רכוש. בנוסף, הרס שכזה מייצג צורה של ענישה קולקטיבית, שבה פלסטיניים נעשים כקבוצה על מעשיהם של יחידים. ככאלו, הפעולות האלה מפרות כמה עיקרים של החוק הבינלאומי. הרשויות הישראליות עשו שימוש בהרס כטקטיקה צבאית בשטחים הפלסטיניים הכבושים מאז תחילת הכיבוש ב- 1967. מאז ועד היום, פלסטינים סבלו מהרס בתיהם, נכסים מסחריים, אתרים דתיים ותרבותיים, בתי עסק, אדמה חקלאית, מתקני חינוך ובריאות, תשתיות מים וביוב ומערכת החשמל. יתרה מכך, למרות שרכוש תרבותי נהנה מהגנות מיוחדות של זכויות האדם הבינלאומיות ושל המשפט ההומניטרי, רכוש תרבותי פלסטיני לא ניצל. בשנת 2002 הרסו כוחות כיבוש ישראליים חלקים גדולים של העיר ההיסטורית העתיקה של שכם, כמו גם חלקים מבית לחם וחברון, במהלך מבצע "חומת מגן".

¹ חוקרת משפטית, אל-חאק.

² תצהיר אל-חאק מספר 2004/2056, 7 בנובמבר 2004.

בטקטיקה זו נעשה שימוש מאז 1948 אזורים רבים של פלסטין ההיסטורית, עם הריסתם של כפרים שלמים. השימוש שעושה ישראל בהריסת רכוש משמש לעיתים תכופות כאמצעי ל"י סילוק" פלסטינים, לגרום להם 'לנוע מזרחה', לעזוב לנצח את נופי ילדותם", כפי שתיארה את הפרקטיקה הזו העיתונאית הישראלית עמירה הס³. הרס רכוש, כשנעשה בו שימוש נרחב שכזה להענשת פלסטינים כקבוצה, מבלי להתייחס לאשמה אינדיבידואלית או על מנת לסכל הפרות של החוק, עולה כדי יישום ברור של ענישה קבוצתית.

הרס רכוש והחוק הבינלאומי

האיסור על הרס רכוש בחוק ההומניטרי הבינלאומי ברור. הרס רכוש אסור מכוח תקנות האג, הקובעות בתקנה 56 שהרס נכסי מקרקעין ונכסי מטלטלין אסור, אלא אם כן הרס שכזה הכרחי לחלוטין בשל צורך מבצעי. איסור מפורש על הרס רכוש קבוע בסעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית:

כל הרס על ידי הכוח הכובש של נכסי מקרקעין או נכסי מטלטלין השייכים באופן אינדיבידואלי או קולקטיבי לאנשים פרטיים, או למדינה, או לגופים ציבוריים אחרים, או לאירגונים סוציאליים או שיתופיים אסור, פרט למקרה בו הרס שכזה הופך הכרחי לחלוטין בשל מבצעים צבאיים.

איסור זה מתבסס על העיקרון הבסיסי של הבחנה, לפיו על צדדים לקונפליקט להבחין בין אזרחים ואובייקטים אזרחיים מחד גיסא, ולוחמים ומטרות צבאיות מאידך גיסא. אובייקטים אזרחיים כוללים לא רק רכוש המצוי בבעלותם של יחידים, אלא גם זה של רשויות מקומיות, מוסדות דתיים ומוסדות צדקה ומתקני חינוך. נוסף על כך, על כל ביצוע של הרס רכוש לכבד את עקרון הפרופורציונאליות, המבטיח שהנזק שגורם ההרס אינו מופרז בהשוואה ליתרון הצבאי הצפוי. הרס נרחב של רכוש ותפיסתו, שאינם מוצדקים בנחיצות צבאית, והמבוצעים באופן לא חוקי וזדוני, נתפסים כהפרה חמורה דהיינו, כפשע מלחמה שבגינו קיימת סמכות שיפוט אוניברסלית מנדטורית.

המשפט ההסכמי של זכויות האדם מכיל הוראות רלוונטיות להרס רכוש. הפרקטיקה הזו מגבילה קשות את יכולתם של הפלסטינים לממש זכויות דוגמת הזכות להיות חופשי מהתערבות שרירותית בביתו של הפרט, הזכות לבחור את מקום המגורים והזכות לסטנדרט הולם של קיום, כפי שאושרו בהצהרה האוניברסלית בדבר זכויות אדם, באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות ובאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות.

Amira Hass, "Property: Civilian, Destruction of," in R. Gutman (ed.) et al., *Crimes of War: What the Public Should Know*, London: W.W. Norton & Company, 1999.

ענישה קולקטיבית/ אמצעי הפחדה והחוק הבינלאומי

במספר מקרים, דוגמת אלו של פרעון, מסחה ושכם, עלו פעולות ישראליות גם כדי ענישה קולקטיבית או אמצעים של הפחדה (דהיינו, אמצעים המיועדים לסיכול פעולות שעשויות להתבצע בעתיד), האסורים בסעיף 53 לאמנת ז'נבה הרביעית, שקובע:

אין להעניש אדם מוגן בשל עבירה שהוא או היא לא ביצעו באופן אישי.
ענישה קולקטיבית וכל אמצעי הפחדה או טרורזם אסורים. ביזה אסורה.
פעולת תגמול נגד אנשים מוגנים ורכושם אסורה.

הפירוש של הועדה הבינלאומית של הצלב האדום את הוראת סעיף 53 הינו, כי האיסור האמור כולל "עונשים מכל סוג המוטלים על אנשים או קבוצות שלמות של אנשים, תוך הפרה של העיקרון האלמנטרי ביותר של אנושיות, בגין מעשים שאנשים אלה לא ביצעו." ככוח כובש, על ישראל לעשות שימוש רק באמצעים שתואמים את העקרונות של כבוד האדם ושל שלטון החוק.

חשוב גם למקם את הנושא של הרס רכוש בקונטקסט רחב יותר: רשויות ישראליות עשו שימוש בעונשים קולקטיביים נגד פלסטינים בשטחים הפלסטיניים הכבושים במשך עשרות שנים. במהלך תקופה זו, הופעלו נגד פלסטינים מגוון של אמצעים, כולל הרס רכוש, פיצוץ בתים, הגבלות תנועה, מעצרים המוניים ולאחרונה גם הקמתה של חומת הסיפוח. באופן רשמי, קווי מדיניות שכאלה זכו להגנה מטעמים של ביטחון לאומי או צורך צבאי. עם זאת, בפרקטיקה נעשה בהם שימוש תכוף במטרה לדכא התנגדות פוליטית, להוציא לפועל נקמה, לתפוס קרקע באופן לא חוקי או להשיג רווחים פוליטיים. התוצאה הסופית היא מדיניות שמשפיעה על כמעט כל תחומי החיים הפלסטיניים, ומגבילה את יכולתם לממש זכויות דוגמת זו של דיור הולם, חופש התנועה, חופש העיסוק ושל סטנדרט הולם של קיום, בריאות וחינוך.

העדר אמצעים להטלת אחריות

ניתן לטעון שאחת מהבעיות העמוקות ביותר העומדות בפני הפלסטינים בשטחים הפלסטיניים הכבושים היא העדר אחריות על ההפרות הישראליות, כולל זו של הענישה הקולקטיבית. אפילו במקרים שזכו לפרסום, דוגמת הכרזתו, לאחרונה, של שר הביטחון הישראלי שאול מופז שרשויות ישראליות לא יעשו עוד שימוש במדיניות של הריסת בתים כאמצעי ענישה, לא הוזכרה אחריותם של מי שהרסו אלפי בתים פלסטיניים במשך השנים, כצעד של ענישה⁴. בנוסף, ההצהרה מתייחסת רק לאופן אחד של הפרה זו: רק הריסת בתים עונשית הוכרזה כבלתי חוקית, דבר שמשאיר את

⁴ עמוס הראל, "צה"ל יפסיק הרס בתי מחבלים בשטחים", הארץ, 18 בפברואר 2005.

הפלסטינים חשופים להרס בתיהם מסיבות אדמיניסטרטיביות (העדר היתר) או במהלך מבצעי פינוי או חישובי. עבור תושבי רפיח, שם מבצעי פינוי הרסו או הפכו לבלתי-ניתנים למגורים 167 בניינים בתקופת זמן של שבוע במאי 2004⁵, או לאורך מסלול החומה, שם בתים ורכוש אחר נהרסים בשל העדר היתר, ההפרות תימשכנה.

המשפט הבינלאומי מחייב את הרשויות הישראליות להביא את מבצעייהם של פעולות כאלה לדין. אם ייכשלו הישראלים מלעשות כן, מוטלת חובה משפטית על צדדים אחרים לאמנות ז'נבה להביא את היחידים האחראים לדין בפני בתי המשפט שלהם. זו הסיבה לכך שעל מדינות לאום אינדיבידואליות, אשר אישרו את האמנות, לחוקק חקיקה מדינתית או לאמץ תקנות, על מנת לשלב את עקרונות האמנה אל תוך החוק המדינתי, המכונה לעיתים קרובות "חוקי אמנת ז'נבה". חוקים כאלה הם חלק מהאמצעים בעזרתם מקיימות מדינות את התחייבותם לפי סעיף 1, המשותף לכל ארבע האמנות: "הצדדים לאמנה מתחייבים לכבד ולהבטיח כיבוד של האמנה הנוכחית בכל הנסיבות". ההתחייבות כוללת צעדים נוספים, דוגמת החובה לחפש אחרי האחראים לכאורה להפרות חמורות ולהביאם לדין - על המדינות להביא את האנשים הללו לדין או להסגירם למדינות אחרות שם יעמדו למשפט. אכן, החובה לכבד ולהבטיח כיבוד אושרה על ידי בית המשפט הבינלאומי לצדק (International court of Justice) בחוות דעתו המייעצת לגבי התוצאות המשפטיות של בנית הגדר בשטח הפלסטיני הכבוש מיולי 2004⁶.

ב- 23 בפברואר 2005, בתשובתה לעתירה תלויה ועומדת נגד תוואי החומה, התייחסה ממשלת שרון להשלכות של דעתו של בית המשפט הבינלאומי לצדק. בעוד שהממשלה שבה והביעה את עמדתה, כי החומה לא הייתה נושא ראוי לבחינה על ידי בית המשפט הבינלאומי לצדק, היא ציינה כי הבסיס העובדתי, עליו התבססה חוות הדעת המייעצת, היה חסר ולא מדויק. בנוסף טענה הממשלה, כי הבסיס הזה הפך לבלתי רלוונטי בשל שינויים שנעשו בתוואי החומה ו"שיפורים" שבבסיסם דאגו לצורכיהם של התושבים שמושפעים ממנו. לסיכום, ממשלת שרון טענה כי אין ליישם את חוות הדעת המייעצת באופן כלשהו במקרים שמשקלו על ידי בתי המשפט הישראליים. זוהי, למרבה הצער, דוגמה נוספת לאופן שבו גורמים ישראלים רשמיים שמים את התחייבויותיהם על פי החוק הבינלאומי, הכוללות את האיסור על ענישה קולקטיבית ועל אמצעי הפחדה, ללעג ולקלס בכל הקשור לפלסטינים בשטחים הפלסטינים הכבושים.

למידע נוסף על השימוש שעושה ישראל בענישה קולקטיבית בשטחים הפלסטיניים הכבושים, אנא

בקרו באתר של אל-חאק: <http://www.alhaq.org>

⁵ John Dugard, *Report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, John Dugard, on the Situation of Human Rights in the Palestinian Territories Occupied by Israel Since 1967*, E/CN.4/2005/29, 7 December 2004, para. 12.

⁶ International Court of Justice, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, para. 163.